

חסידות והלכה: ה'אשל אברהם' מבוציאץ

הצעת מחקר/נתן נטע בידרמן

ספטמבר 2019

תיאור נושא המחקר:

חייו ופועליו של רבי אברהם דוד וארמאן מבוטשאטש עדיין לא זכו להיכתב לא כביוגרפיה היסטורית מחקרית. ואף לא כספרות הגיוגרפית מצויה. רושמי תולדותיו המועטים הסתפקו בסקירה אנציקלופדית קצרה על הדמות לפעמים אף הביאו כמה סיפורי הוד להשלמת היריעה. אך מעולם לא נעשתה עבודה מקיפה כפי הראוי לדמות פלאים זו על שלל יצירותיו הספרותיות.

במחקרי דלהלן אנסה לעמוד על מספר ציוני דרך בחיי הרא"ד ווארמאן, בספרותו, ובמורשתו שהנחיל לדורות.

א. בפרקים הראשונים ארצה להתמקד בעיקר בביוגרפיה האישית וקורות חייו על מנת להעמיד דברים על דיוקם ועובדות על מכוון. מחקר זה יעסוק רבות בעובדות טכניות כמו תאריך לידתו של הרא"ד ווארמאן (שיכונה כך מכאן והלאה) תאריך נישואיו, באילו שנים בדיוק למד אצל רבותיו, ומתי נתמנה למשרת רבנותו. מדובר לכאורה בדברים פשוטים, אך מתברר שכל פרט ופרט בנושאים הללו זוקק ליבון וחקירה.

אקדים ואומר, כי ההיצמדות לעובדות לא נגמרת בפרטים טכניים אלו, אלא, פרטים אלו ישלימו את מטרתו המוצהרת של המחקר - לשזור את קורות חיי הרא"ד ווארמאן בתוך הקשר ההיסטורי הנכון שבו התרחשו. על האופי שנשאו התמודדויותיו הרבניות עם המציאות הסובבת. ועל מערכת יחסיו עם גדולי תנועת החסידות מחד, ואישי תנועת ההשכלה מאידך. או לחלופין קיני שבתאות ופרנקיסטים שעדיין פעלו במרחב האזור בה התגורר הרא"ד.

פרקים נוספים יעמדו בעיקר לליבון מחודש בכתביו הרבים, הן אלו ההלכתיים, והן אלו שנועדו בעיקר לדרוש ואגדה. אף כאן אנסה למקד את סדר כתיבת החיבורים לפי סדר כרונולוגי. כמו גם סדר הבאתם לדפוס והיקף תפוצתם.

נכון לעכשיו, אני עדיין מסופק בנוגע לפרקים אלו האם ראוי להתייחס בעדשת המחקר אף למה שנקרא 'היסטוריוזציה של ההלכה' – כלומר, לנוכח ההקשר ההיסטורי שלהם. או שמא ראוי להימנע מכך ולשים גבול בין לימוד התורה לבין המחקר ההיסטורי. אני מניח כי במשך זמן המחקר אגבש דעה עמדה ברורה בנושא לחיוב או לשלילה.

שאלות המחקר:

א. כאמור, המחקר מורכב מאין ספור פרטים טכניים שחלקם הגדול כבר נכתב בביוגרפיות שלפנינו. לפעמים אף נמצא כמה עדויות סותרות לגבי פרט מסוים, לשם כך ניצמד לעדות האמינה ביותר כפי שניתן לשפוט בכלים המדעים העומדים לפנינו לשם כך.

- ב. מערכת היחסים שרקם הרא"ד עם גדולי תורה מבני דורו, הן אלו שהשתייכו לתנועת החסידות, והן אלו שהתנגדו לה. מתוך מערכת זו כפי שבאה לידי ביטוי בכתביו אנסה לצעוד במשעולי חייו ואל תודעתו העצמית כמו גם מערכת תגובותיו לנגד תנועות ההתחדשות שפעלו בימיו, אם בכלל הגיב?
- ג. צורת הכתיבה החריגה המאפיינת את ספריו, האם נכתבו כהגהות בעלמא ונדפסו על ידי תלמידיו ללא סינון הראוי לשמו [כפי שניתן להבין מתוך דרכו להביא סיפורים ועובדות שאירעו עמו]. או שמא נכתבו כדי להביאם לדפוס בצורה כזו או אחרת.

סקירת המחקר:

שאלות אלו ילוו אותי במשך המחקר אנסה לעמוד עליהם מתוך עיון בכתביו הרבים, בהקדמותיו לספרים, כמו כן אעמוד על הביוגרפיות המועטות שנכתבו על הדמות, אנסה לאמת אותם עם מקורות אחרים עד כמה שידי מגעת.

אסקור גם את רבותיו המפורסמים של נשוא המחקר, רבי לוי יצחק מברדיטשוב ורבי משה לייב מסאסוב. נסיבות התקשרותו של הרא"ד עמהם, עליות ומורדות במרקם היחסים בין הרא"ד ובין רבותיו.

כחלק בלתי נפרד מהביוגרפיה האישית וסיפור תולדות האש"א אתייחס במידה רבה אל גדולי התורה שפעלו בתקופה זו ועמדו בקשר עם הרא"ד מתוכם ניתן לציין את הרא"ז מרגליות מברודי, ר' יעקב משולם אורנשטיין רבה של לבוב, ר' צבי הירש מזידיטשוב. ועוד אחרים.

יריעה נוספת מפרקי המחקר תעסוק באופייה של ספרות ההלכה באמצע המאה ה-18, מגמות ורעיונות הפעילים מלפני השטח. אתמקד בכמה דמויות גליצאיות שעסקו בתחומים הנושקים לספרותו של הרא"ד. מתוכם ניתן לציין את ר' אריה לייב הלר – הקצוה"ח. ר' יעקב לוברבוים – הנתיבות המשפט. ר' יוסף תאומים – הפרי מגדים. ועוד. במהלך המחקר אבדוק האם יש יחס ישיר או עקיף בינם לבין הרא"ד, ובמידת השפעתם של אלו על הרא"ד. מתוך נקודת מוצא זו אנסה למקם את סוגת הערותיו על השו"ע בהקשר המדויק שלשם כ נכתבו. [ניתן לציין כי קיימים מספר קווי דמיון בין החיבור 'אשל אברהם' לבין הספר 'פרי מגדים' שכתב רבי יוסף תאומים. אך יש גם שוני רב ביניהם, ואכמ"ל].

בפרקים נוספים אנסה לבדוק את התקבלות פסקי וספרי הרא"ד בתקופות מאוחרות יותר. [כפי שניתן להיווכח כל ספריו באו על מכבש הדפוס רק לאחר פטירתו]. לשם כך אסקור מספר די רב של ספרי הלכה ושו"ת שנכתבו על ידי פוסקי הלכה מפורסמים מסוף המאה ה-19 ועד לימינו אנו [כדוגמת: הדרכי תשובה ובנו המנחת אלעזר ממונקאץ'. הארץ צבי מקוז'יגלוב, התהלה לדוד – ר' דוד אורטינברג. ועוד]. אבדוק את כמות האזכורים אליה זוכה הרא"ד בהשוואה למחברים אחרים בני דורו. לאחר הצלבת נתונים אלו נוכל לקבל תמונה רחבה יותר על האישיות ומורשתו לדורות.

מקורות:

רשימת חיבורי הרא"ד:

לפי סדר הדפסתם:

ברכת דוד : על חמישה חומשי תורה, לבוב, 1845¹.

דעת קדושים – משמרת הקודש, הלכות טריפות, לבוב², בהוצאת תלמידו הרב אורי שרגא פייביל הלוי שרייער. לבוב, 1871.

תהילים, עם פירוש תהילה לדוד, בהוצאת נכדיו. לבוב, 1872.

מחזה אברהם על התורה, כולל 3 ספרים: "מחזה אברהם" על חמישה חומשי תורה, "חזון דוד" על נביאים וכתובים ו"חזון למועד" על חגי ישראל, בהוצאת נכדיו, לבוב, 1876.

משמרת הקודש, תיקונים והשמטות לדעת קדושים על הלכות טריפות, בהוצאת תלמידו הנ"ל ונכדיו, לבוב, 1879.

דברי אבות, ביאור על מסכת אבות, בהוצאת נכדיו, לבוב, 1879.

קונטרס **אמרות טהורות**, בנוסף הלכות טבילה באידיש, בהוצאת נכדיו, לבוב, 1879.

הגהותיו על השו"ע. ג' חלקים [אשל אברהם על אורח חיים, דעת קדושים על יורה דעה, עזר מקודש על אבן העזר. בתוך שולחן ערוך, לבוב, 1853 – 1882.

אשל אברהם, על שו"ע אורח חיים, בהוצאת נכדיו, למברג, 1886.

---

¹ על השער נדפסו שני תאריכים, בעוד בעברי תיארכו את ההדפסה לתקס"ה, הרי בלועזי התאריך הוא 1800. אך, תאריך ההדפסה האמיתי נרמז בחתימת המביא לדפוס שבסוף הספר, בה מודגשות המלים 'תהלה לאלהי דוד', דהיינו תר"ה. [מפעל הביבליוגרפיה].

² מתוך הקדמת המסדר:

"אספתי (ממבחר כתביו) ... וסדרתי כל הענין במקומו הראוי לו כפי סדר סימני הש"ע וסעיפיו. ובסימנים (א-כח, לה-לט) אשר התב"ש [התבואות שור] פרש את שמלתו, לאורו אלך לרשום הדיבורים על השמ"ח [השמלה חדשה, עם הפנים], להבין גמר דעתו העירוני ... להעמיד בצדו קיצור הדין ... הוספתי קיצור הדין משאר ספרים ... ולפעמים הוספתי מדעתי איזה דין ... ולכל חידושי היו"ד [היורה דעה, של ר' אברהם דוד ווארמאן] קראתי דעת קדושים ... ולהגהותי הארוכות והכללים קראתי גידולי הקדש ... ולביאורי הקצר קראתי מקדש מעט".

בין השאר משיג ר' פייבל שרייער על ספר "לבושי שרד", לר' דוד שלמה אייבשיץ, מאהלו תקע"ב.

בשנת תרל"ז יצא בלעמבערג ספר "בגד ללוש", לר' מרדכי זיידמאן, להמליץ על ספר לבושי שרד ולתרוץ השגותיו של ר' פייבל שרייער. עי': זיידמאן, מרדכי בן יהודה דוב. בשנת תרל"ט הדפיס ר' פייבל שרייער ספר "משמרת הקודש", השמטות לדעת קדושים, ובסופו קונטרס "מעדה בגד", מאת בנו ר' אהרן שרייער, נגד הספר "בגד ללוש".

דרכי שלום, כמה כתי"י של הרא"ד וארמאן על הלכות שחיטה, בהוצאת המהרש"ם מבערז'אין. למברג, 1891.

שמלה חדשה עם דעת קדושים על הלכות שחיטה, בהוצאת אלכסנדר סנדר שור, וארשא, 1891.

דעת קדושים כולל הלכות סת"ם, מיוסד על הספר "בני יונה" מאת רבי יונה לנדסופר. בהוצאת תלמידו הנ"ל, לבוב, 1897.

כסף הקדשים, על שולחן ערוך חלק חו"מ, ירושלים, 1931. מתוך כתב יד [על פי טענתם]³.

מקורות תיעוד:

סדר תפלה כמנהג ספרד, עם הנהגות לר אברהם דוד ווארמאן מבוטשאטש, יוזפוב, 1842,

נשמת חיים, הספדים וחידושי תורה, [לא נודע למי] זאלקאווא, 1841.

ברכת אברהם, הלכות ברכות ועניינים שונים, בהוצאת צבי וויזעלבערג, קולומיאה, 1888.

תולדות הראב"ד, אליהו צבי שמערליר, בראדשין, תר"נ.

עיר ומלואה, ש"י עגנון, ירושלים, תש"ג.

חכמי ישראל, דוד הלחמי, תל אביב, תשי"ח.

בוטשאטש, ספר זכרון, ישראל כהן [עורך], תל אביב, תשט"ז.

בוצ'אץ', פנקס הקהילות, אהרון ויס ואהרון יעקבוביץ [עורכים]

והמה בכתובים – כתבי שמפחת יאללעש. אברהם ברלינר, ברלין, תרנ"ו.

אגרת מהרב אורי שרגא פייביל שרייער לרבי שלמה קלוגר על הדפסת כתבי הרא"ד, בתוך: מוריה, [גיליון א – ב], תשנ"ה.

ספרות מחקר:

י' אופנהיים, "לדמותה של ההנהגה החסידית בגליציה, סוגות במשנתו החברתית ובפועלו של ר' צבי הירש מז'ידיטשוב, גלעד, יב תשנ"א.

ד' אסף, **הציץ ונפגע, אנטומיה של מחלוקת חסידית**, תל אביב, תשע"ב.

³ במפעל הביבלי תיארכו את הדפסת החיבור לראשונה בשו"ע השלם, לבוב, תרנ"ו. עד לע"ע לא מצאתי עותק או צילום של מהדורה זו. מעניין הדבר כי בשו"ע שנדפס בירושלים בשנת תרצ"א מציינים המוציאים לאור כי הדפיסו את ספר 'כסף הקדשים' מתוך כתי"י. כמו"כ ראוי להעיר כי בסוף הספר 'ליקוטי אמרים' שנדפס בסאטמער בשנת תרצ"א הובאו תולדות הרא"ד בקצרה יחד עם רשימת חיבוריו שבא בדפוס והחיבור היחיד שנשמט מרשימתם הוא אכן 'כסף הקדשים'.

דוד אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, מרכז זלמן שזר, תשנ"ז.

ש' באבער, אנשי שם, קראקא, תרנ"ה.

א' בראון (הויזמן), "ביטולה של תורה זה קיומה": פסיקה אולטרה דרכו – אורתודוקסית בניגוד להלכה למען תקנת החוטאים ההלכתית של ר' חיים מצאנז כמקרה מבחן", תרביץ, עח (תשס"ט).

Glenn Dynner, **Men of Silk: The Hasidic Conquest of Polish Jewish Society**, Oxford University Press, 2006.

David Biale et al, **Hasidism: A New History**, Princeton University Press, 2018.

J. D. Galinsky, "On Popular Halakhic Literature and the Jewish Reading Audience in Fourteenth Century Spain", *Jewish Quarterly Review*, 98, 3

ח' גרטנר, "בית המדרש בגליציה במאה התשע-עשרה כמוסד לטיפוח תלמידי חכמים", בתוך: ישיבות ובתי מדרשות (עורך: ע' אטקס), ירושלים, תשס"ז.

ח' גרטנר, גבולות השפעה של רבנות גליציה במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה, ר' שלמה קלוגר כמקרה מבחן, עבודת גמר לתואר השני, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשנ"ז.

ח' גרטנר, "רבנות וחסידות בגליציה במאה התשע עשרה: ר' שלמה קלוגר והחסידות", בתוך: במעגלי חסידים, קובץ מחקרים לזכרו של פרופ' וילנסקי (עורכים: ע' אטקס, ד' אסף ואח'), ירושלים, תש"ס.

ח' גרטנר, "שימוש חדש בכלי ישן גבולות השפעה של רבנות גליציה במאה הי"ט לפי ניתוחים סטטיסטיים של ספרות התשובות" הקונגרס הציוני העולמי למדעי היהדות, ב 12. תש"ס.

ח' גרטנר, רבנות ודיינות בגליציה במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה טיפולוגיה של הנהגה מסורתית במשבר, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ד.

ח' גרטנר, הרב והעיר הגדולה: הרבנות בגליציה ומפגשה עם המודרנה - 1813 - 1867. ירושלים, תשע"ג.

ש' דרך, "לדמותה ודרכה של יהדות גליציה", בתוך: תנועת דרור בגליציה (עורך: ש' ניצן), תל אביב, תשמ"ד.

רעיה הרן, "עולם הפוך: תפיסת העולם הרדיקלית בהגותו של רבי צבי הירש מזידיטשוב", תרביץ עא (תשס"ב).

H. Hausmaninger, **The Austrian Legal System**, Wien, 2000 .

L. J. Haczynski, "Two Contributions to the Problem of Galicia", *East European Quarterly*, IV, 1 (1970).

מ' וונדר, מאורי גליציה, אנציקלופדיה לחכמי גליציה, א-ו, ירושלים, תשל"ח.

מ' וונדר, "תרומתה של יהדות גליציה לעולם ההלכה", בתוך: קובץ הציונות הדתית ב (עורך: ש' רז), תשנ"ט.

מ' וילנסקי, חסידים ומתנגדים, לתולדות הפולמוס שביניהם בשנים תקל"ב – תקע"ב [א-ב], ירושלים, תש"ל.

ש' ורסס, "החסידות בעיני ספרות ההשכלה", בתוך: הדת והחיים (עורך: ש' אטקס), ירושלים, תשנ"ג.

מ' זלקין, "מחקר ההשכלה במזרח אירופה", בתוך: ההשכלה לגווייה (עורכים: י' ברטל ושי' פינר), ירושלים, תשס"ה.

ר' מאהר, דברי ימי ישראל, החסידות וההשכלה בגליציה ובפולין הקונגרסאית במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה, מרחביה, 1961.

י' מאיר, "צבי לצדיק: יוסף פרל, ר' צבי הירש מזידיטשוב ופולמוס הגימטריות", בתוך: סמכות רוחנית: מאבקים על כח תרבותי בהגות היהודית, בעריכת חיים קרייסל, בועז הוס, אורי ארליך, באר שבע, תש"ע.

ר' מנקין, "פוליטיקה ואורתודוקסיה: המקרה של גליציה", בתוך: אורתודוקסיה יהודית היבטים חדשים, (עורכים: א' רביצקי, י' 469 שלמון ואח'), ירושלים, תשס"ו.

צ' מרק ור' הורן (עורכים), ר' לוי יצחק מברדיטשוב: היסטוריה, הגות, ספרות, וניגון. ירושלים, תשע"ז.

מ' סילבר, "ישיבות אין מצוי במדינתנו מכמה טעמים נכונים, בין חסידים ומתנגדים בהונגריה ובגליציה", בתוך: במעגלי חסידים: קובץ מחקרים לזכרו של פרופ' מרדכי וילנסקי (עורכים: ע' אטקס, ד' אסף ואח'), ירושלים, תש"ס.

יצחק רפאל, על חסידות וחסידים, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"א.

ש' פינר, מלחמת תרבות תנועת ההשכלה היהודית במאה ה'19, ירושלים, תש"ע.